

ličnost i histo- rija (II)★

ante portas historiae

fuad muhić

Kao fokus »revolucije ante portas«, 1937. godina bila je ujedno i konačni izbor alternative. Otpor hegemonističkim težnjama Kominterne i povratak rukovodstva u zemlju značili su okretanje ka vlastitom biću i ubrzavanju njegove pulsirajuće tenzije ka kritičkoj tački eksplozije. Na toj osnovi revolucija će se četiri godine kasnije iskazati kao jedinstvo «sazrelosti — spoznaje — izbora — personifikacije». Ličnost i historija spajaju se u uzajamnoj identičnosti, fizičko vrijeme biva prelomljeno u ono historijsko, a supstanca revolucije spremna se da »stupi na prijestolje svijeta«. Partija se, kako je to poslije Marksa i Lenjina plastično artikulirao Đerd Lukač, pojavljuje u ulozi prednika. Njen motiv nije gradansko-kalkulatorski, preko koga bi, po izreci jednog pisca, revolucija preraslala u akcionarski kapital s individualnim dividendama i podijeljenim rizikom. Izvorni poriv je etički: komunisti se, po klasičnom Markssovom n风俗, od ostalih proletera razlikuju samo po većem stupnju historijskog znanja koje u svoj pojam uključuje moralnost, angažiranost i političnost. Sve tri ove odrednice sabiru se u podubljenjem pojmovnom određenju »žrtve«: za revolucionara je egzistencija kao puki akt biološkog opstojanja besmislena, ako nije ispunjena »sadržinom upućenom na neizvjesnost«. Sāma neizvjesnost, takođe, ima svoju sadržinu. To je već poimenuti »odaziv na izazov«. Partija se 1941. godine tom izazovu odazvala u punoj mjeri, te je ubrzo i sama postala izazov za sve revolucionarne snage. Povijesno oličenje izazovnog zahtijeva je svoju individualizaciju i našlo ju je u ličnosti čiju je pojavu u smisao traganjima za svojom suštinom imperativno nalagao sām historijski prijelom. Mistifikacija, koju svi neprijatelji revolucije pravili oko Titove ličnosti, proistekla je upravo iz njihove imbecilizirane zbumjenosti — na koji je način moguće pojava čovjeka koji će u zaostalim balkanskim prostorima pronijeti umne spoznaje o socijalizmu i komunizmu kao »riješenim zagonetkama historije?« Mentalitet takve nesuvise zapitanosti bila je krajnje nedostupna ideja o nedjeljivosti historičnog i individualnog u trenutku prevodenja u stvarnost onog što je to već dosjelo da postane. Zbumjenost nije potjecala samo od strane klasične reakcije. Od »godine prijeloma« (1937) ona će postepeno zahvatiti i ambijente čija je »vjera u gvozdene monolitnosti« i »jedini ispravni i provjereni model socijalizma« s fatalnom zakonitošću prerastala u svjetovnu dogmu o novom historijskom providenju. Iz prvobitne prenarančnosti pred samom mogućnošću »vjerolomstva«, ona će nekoliko godina kasnije prerasti u neutraživu srdžbu prema »titizmu« kome će, kao ishitrenom pojmu, biti pridodata krajnje pejorativno prizvučje. No, o tome kasnije.

Historija nije radila u korist ove zbumjenosti. Izabrana revolucionarna alternativa ubrzo je razvila takvu silinu logike, pod čijim su naletom svi ostali projekti morali da se ozbiljno zamisle nad vlastitom sudbinom. Ta će zabrinutost gotovo trenutačno prerasti u neurotičnost koja će se u svom staljinističkom vrhuncu iskazati kao kontrarevolucija. Njeno podsvjesno osjećanje promašenosti transformiraće se u doživljaj sopstvene tragike i prevesti u kategorije terora što se, po stepenu bestrijalnosti, može porebiti s malo čim poznatim u historiji. Tragika se manifestira kao očaj i kao beznađe koji se sa suludom upornošću opiru realizacijama revolucionarnog projekta i na kraju stropoštavaju u provaliju iskustvenog doživljenog besmisla. Ali, upravo iz ovoga razloga »hod« projekta nije »pohod« lagano trijumfa. Iz prostora »datog« u stvarnost »zadatog« mora se kročiti putem tegobnog posredovanja koje prepostavlja bitno drugaćiji pristup od »projekta-u-konkurenčiji«. Simbolika nikada nije slučajna. Strogo kažnjavanje revolucionara za najmanji etički prestup (pri-

svajanje tude svojine, zloupotreba položaja i slično) definira revoluciju kao prevashodno etički kompleks i preobrat u samom čovjeku — od egoističkog bića do onoga što smisao bivstvovanja nalazi u zajedničkom sistemu vrijednosti. »Tegobnost« postaje univerzalna i zahvata sva područja revolucionarnog življenja — oružanu borbu, konfrontaciju ideologija u pridobijanju masa, kontinuirano preispitivanje svoga »Jau-egzistencije« — ali upravo ona daje draž samom življenju, ispunjava ga unutarnjom toplinom i strogo ga dvoji od pragmatičke filosofije uživanja, zasićene probave i postepenog tonjenja u masnoću tjelesnih supstanci (»filosofije rahatluka« — kako bi se kazalo određenim pučkim narječjem).

»Revolucionarnu tegobnost« niko bolje ne oličava nego velika ličnost. U prilikama međunarodnog komunističkog pokreta u vrijeme drugog svjetskog rata, Titova uloga postaje egzemplarna. U najneposrednijem dodiru s revolucijom — daleko od sigurnog zaštitništva u pozadini nekog moćnog centra, gdje se situacija na bojištu, umjesto kroz dvogled i topovsku kanonadu, posmatrala na geografskoj karti i gdje srkutanje jutarnje kafe izgleda ugodnije nego dijabolično uskladeno sazvučje avionskih motora ili grmljavina vazdušnog desanta na usamljenu pećinu u bosanskim gudurama — Tito je izrastao u personifikaciju pobune »naivnog narodnog tla«, u čijoj nutrini, po čuvenoj Markssovoj izreci, iskra revolucije izaziva nezaustavljivi požar. Poema o »svemu što je u pepelu, na dnu naših srca bilo skrito« i što je trebalo »u vatru razbuktati«, možda je najbolji spontani izražaj ove povijesne neponovljivosti, kada se bît historije ne uvozi »izvana«, u vidu »eksport-revolucije« i uz zvuke marša pobjedičkih armija i svjetlucanje njihovih bajonetova, nego kada se, kao zakonito dijete »revolucionarne tegobnosti«, pojavljuje iznutra. Nije, naravno, riječ ni o kakvom vaskresenju, ili uskrsnuću, ili objavi, u čijem bi se bliještavju prepoznalo nešto što bi potpuno stajalo van dosadašnje historije. Kategorijalni govor o »novom« kreće se mimo svih uprošćenih predstava o mesijanskoj ulozi Partije i njene najistaknutije ličnosti. Oba entiteta — i Partija i ličnost — posve su »svjetovne pojave«, uslovljene bicećim svijeta u kome su nastale i čijom su spoznajom iznutra bile pozvane da ga mijenjaju. Ova »svjetovnost« bila je razlogom što se »funkcionalizacija povijesne uloge« nije mogla pretvoriti u »kult« institucija i pojave pojedinca. »Kult« se nameće izvana, putem represivnog aparata koji u individualnu podsvijest utiskuje uslovne refleksje i primorava je da reagira na unaoprededjene i isplanirane podsticaje. »Autoritet«, pak, u onom smislu o kome je nekada pisao Engels, jeste iznutra doživljeno poštovanje prema historijskoj ličnosti koje ne proizlazi iz staha, već iz vlastitog uvjerenja. »Kult« i »autoritet« razilaze se i kao pojmovi i kao praksa koja stoji iza njihovih određenja. Teorijsku razliku uočila je već klasična etička škola, dvojeći moralnu »autonomiju« od moralne »heteronomije«. Prva od njih znači moralnu slobodu subjekata — »uvažavam, jer vjerujem«. Druga je obratna — »uvažavam, jer se bojam, mada nisam siguran da bojazan neću pretvoriti u vjeru« (da »sām sebe neću uvjeriti da ono od čega se plašim, doista nije moje istinsko ubjeđenje«). Povijesno oličenje »autoriteta« jesu Lenjin, Tito i ostale revolucionarne ličnosti iz čije historijske konfiguracije progovora logos našeg savremenosti. Personifikacija »kulata« jest Staljin, zajedno s čitavom garnitutrom koju je između 1941. i 1945. godine iz moskovskih tišina neposredno doveo na vlast i koja neslavno tone u žitko blato zaborava, a da za njom ne ostaje nijedan iskreni sentiment. Da li bi se danas iko s istinskim poštovanjem sjetio takvog tipa

»revolucionara« kao što je bio Rakoši, ili neko drugi iz pomenuti garniture, čiji su portreti, uz obavezno predimenzioniranu Staljinovu sliku u pogledu njegovih tjelesnih dimenzija, ispunjavali okvire čitave jedne epohe? Odgovor je odričan, jer nasilje ima svoje granice: ono u stanovitom trenutku može da bude sadašnjost, ali nikako i preporuka za budućnost. Ono se, kad postane suvišno, rasplinjuje poput barskog mjejhura iza čijeg rasprsnuća ostaje samo neugodan zadatak.

Revolucija stoga ima povijesnu legitimaciju samo onda kada se, kako je već istaknuto, objavljuje iz imanencije (iz sopstvene unutrašnjosti). Pored sovjetske revolucije, kao historijsko-egzemplarne iz vremena prvog svjetskog rata, u drugom svjetskom ratu i neposredno poslijе njega takav egzemplar predstavlja i jugoslovenska revolucija, u odnosu na one »eksport-revolucije« čija se suština izgraduje izvana, a otuđena bit ostvaruje iznutra, kao odgovor na podsticanje iz glavnog centra. Ovi podsticaji preraštaju nužno u logiku pulsirajućih signala. Oni su uglavnom jednosmjerni i začinju se u centru, da bi bili apsorbirani od zida bezuslovnog pristajanja na sve odluke i onda bili vraćeni kao besprijivno »da«. Uostalom, zar je i bilo moguće stvoriti drugačiju situaciju u vrijeme kada je horizont izbora bio krajnje sužen i kada se krug moći, polazeći od Staljinove ličnosti, kao središnjeg izvora energije međunarodnog komunističkog pokreta, koncentrično rasprostranjivao do njegovih najsigurnijih pora i sam sebe pretvarao u »krug krugova« absolutnog znanja«. U obzoru ova ko oblikanovanog »svemoćništva«, svaki otpor činio se bezizglednim. Iz bica historije, u viđenju Staljinovog ogleda o dijalektičkom i historijskom materijalizmu, progovorio je najviši logos. Historija je završena u okrilju »apsolutnog sklada između proizvodnih snaga i odnosa«, čiji je povijesni uzor sovjetsko društvo, a individualno oličenje sâm Staljin — jer je on, po sopstvenoj definiciji, »onô absolutno«, personificirano u pojmu »najvećeg« — on je »najveći« strateg, »najveći« revolucionar, »najveći« filozof, »najveći« pedagog i psiholog, »najveći« lingvist, ukratko — »najveći markist koji se uzvisio iznad svojih učitelja kao »četvrti klasik« i, zapravo, zasjenio ih, jer je spojio teoriju i praktiku (Lenjin je, u njegovoj viziji, učinio samo početne korake) i na taj način oživotvorio temeljni Marksov zahtjev koji je bio postavljen pred filozofijom: da ona ne smije samo tumačiti svijet nego na mora i mijenjati, ako ne želi da se prema sâmom tom svijetu odnosi kao onanija prema istinskoj spolnoj ljubavi. Vrhunac kult Staljinova ličnosti doživljava u intelektualnoj, političkoj i etičkoj masturbaciji: samozadovoljstvo nad onim povijesno dostignutim pretvara se u obožavanje sâmog sebe, po logici jednog davačnog aforizma, po kojoj je najsretniji onaj čovjek koji je zaljubljen u sebe, jer je uvijek s voljenim bićem. Staljinistička masturbacija ispoljava se kao nefistofelski smijeh nad svim postojećim koje je u cijelini tehnizirano. Sve što opстоje kao »vijenac života« lišeno je bilo kakve maštovitosti, romantičnosti samostalnog unutarnjeg doživljaja smisla egzistencije. Sve mora biti podređeno krajnjem cilju, a da bi se taj krajnji cilj (»naučni komunizam«, u staljinističkoj viziji) doista i realizirao, ovo »sve« kao oznaka historijske zbiljnosti mora se tehnizirati u najvećoj mogućoj mjeri. Ono mora biti neopozivo stavljen u funkciju absolutiziranog uma, obogotvorenenog u predstavi Staljina kao »être supreme« (najvišeg bića). U pojmu »tehnike« kao »umijeće-vještine«, postaje se rastvara u sopstvenom ništavilu, ako pokazuje težnju ka bilo kakvoj autonomiji, a sam pojam staljinizma gotovo se potpuno počinje podudarati s pojmom »ništenja« u njegovom najdoslovčijem fizikalnom značenju. Tehnika postaje zajednički

naziv za sve »ogranke bîtka« : proizvodne snage rukovodene su istom logikom koja vlada politikom, moralom i društvenoim svijetu, a to je upravo logika tehnike — sve što se ne uklapa u sustav stroja mora biti uništeno, po gvozdenoj nužnosti da ono neprilagođeno nema perspektive i da ga se treba riješiti tehniziranim silom koja ne poznaje milost. Nije Staljin bez odredene suvislosti definirao svoj sistem kao »sistem transmisija«. Na cinično-realnom način on je iskazao bit svoje epohe kao vremena »uniformirajuće tehnike« : čovjek je samo jedinica individualne proizvodne snage i stanovita količina bezlične ljudske materije čija se ekonomski, politički i etički upotrebljivost procjenjuje po jednom jedinstvenom kriteriju — po stepenu uklopjenosti u egzistencijalne celiye socijalnog životnog prostora, u čijim se represivnim tjeskobama odvija život svakog pojedinca, suočenog s besprigovornim imperativima absolutne volje. Revolucijom, prema tome, dominiraju promisi »dijalektike zatvorenosti«, koje se iz osobenih povijesnih okolnosti sovjetskog društva implantiraju i na tkivo međunarodnog komunističkog pokreta i stvaraju privid konačnosti : sve je dovršeno u obzoru hipostaze »naučnog komunizma« i još samo preostaje zadatak da se ova »konačnost« prenesu na planetarni nivo. Svjetovno mesjanstvo iskazalo je težnju ka beskonačnom obnavljanju i regeneriranju vlastite supstance. Njegova propast nazrijeva se tamo gdje ono nikad nije postavilo samokritičko pitanje o krajnjem domaćaju svojih mogućnosti i barijerama koje postavlja sama historija.

Eto, to je ta »gromada zbijenog bîtka« s kojom se, odmah nakon revolucije, morala susreti povijesna uloga Titove ličnosti, kao s ledenom santom čijih devet desetina mase plovi ispod površine i prijeti iznenadnim podmuklim sudarom. Osnovno je pitanje bilo — »da li je historija doista toliko oskudna u svojim alternativama da vnom i provjerrenom modelu socijalizma« ili se, pak, onkraj takve promišljenosti mistifikacije nalazi bogat prostor mogućnosti koje će, posredstvom smislene revolucionarne akcije, u bliskoj budućnosti postati povijesna stvarnost?

Sukob jugoslovenskih komunista sa staljinizmom, inspiriran upravo ovom zapitanicom, pokazuje značaj uloge ličnosti koja svojom umnom spoznajom prodire u »ontološko polje bîtka« i, po cijenu ogromnih razlike, ali uz osjećaj ostvarenja istinskog životnog smisla (gdje »zaborav ličnog u tegobi angažmana« biva bogato nadomešten zrelošću kasnijih objektivnih realizacija), razbija pomenutu historijsku gromadu i upušta se u osvajanje »onog izazovnog«.

Razlika između Tita i Staljina ovdje postaje potpuno transparentna. Ulogu svoje ličnosti Staljin je utemeljio na imperialistu volje koji je, kao iracionalni poriv ka gospodarenju, njegovu epohu odredio kao bitno volontarističko. U takvom misaonom obzoru volja je pokretni duh čitavog povijesnog napretka, zbog čega se načelno smatralo da su napetost volje, njena neobuzdanost i upornost u stanju da nadomešte čitava stoljeća »praznog bivstvovanja« (košto je, na primjer, bila ruska absolutistička monarhija prije oktobarske revolucije). Vjerovalo se, takođe, da ona može da poprimi planetarne srazmjere, ako je vođena odgovarajućom politikom kao tehnikom vladanja. Stoga je čitavo staljinističko razdoblje bilo obilježeno tom opsesijom da je »tehnika« ono »sve«, a da je »humanizam« (ako nije onaj »realni sovjetski«) »ništa«, jer je u bîti apstraktan. Iz tog se razloga Staljin povjesno odredio kao »tehničar« naspram »humaniste«. Uništiti čovjeka u njegovoj egzistenciji, po takvoj viziji, ne znači ništa drugo do u rutinskom fizikalnom laboratorijskom eksperimentu eliminirati cesticu koja se kreće mimo volje operatora u

nekom nepredviđenom (a samim tim — takođe fizička preraста u politiku) i u »sumnjivom pravcu. Čovjek je kao »čovjek«, neutralan sastojak naspram socijalne materije. Ako se uključi u eksperiment, on je »dobar« (mada je ta »dobrota« one vrste od koje, po našoj narodnoj izreci, »sponekad rebra pucaju«), a ako ne — onda je »eliminator«. O trenutku eliminacije odlučuje isključivo operator (podsjetimo samo na 1937. godinu kad je takav »operator« bio donio odluku da se rasformira KPJ i kada je »divergirajuće kretanje naše Partije, na čije je čelo tek bio došao predsjednik Tito, »operatora« izazvalo na onu histeričnu ljutnju što će u punoj svojoj patologiji izbiti na videlo dana 1948. godine). Zato je težnja ka potpunoj tehnizaciji odnosa ne samo u sovjetskom društvu (što bi u krajnjoj liniji bila njegova unutarnja stvar), nego i u čitavom međunarodnom komunističkom pokretu, budući da je bila zasnovana na čisto proizvoljnosti, volontarizmu i subjekticizmu, morala da postane »ontološkom tačkom raspleta« čiju će unutarnju tenziju Tito od 1948. godi. »pa nadalje prevesti u perspektive »dijalektike otvorenosti« i isto se tako otvoreno suprotstaviti sumornosti »dijalektike zatvorenog«.

Titove spoznaje realiteta bile su posve drugačije. Historija se ne može napastovati. Gola volja ne može nadomjestiti bogatstvo njenih unutarnjih mogućnosti. Ona ih može eventualno obuzdati za određen period, ali neće biti u stanju da ih konačno potisne. Pojam »daljeg koraka«, u okviru onog historijskog »može«, suprotstavlja se »koraku u mjestu«, kao simbol onog nadmeno kasanog »ne može«, i postaje simbol istinskih saznanja o nutrini povijesti. Ova nutrina, provejavala je iz osnovne Titove poruke, nipošto nije iscrpljena gromadnošću staljinističkog »monolita«, »Monolit« je paradižma izvana nametnutog jedinstva koje ne razlikuje suptilne intonacije u rasponu između odrednica »morati« i »mora biti kroz nastajanje«. »Moranje« je akt čiste volje. »Mora biti kroz nastajanje« je perspektiva »utemeljene nade«. »Moranje« je oličenje onog sudbonosnog što ga sa sobom donosi volja »jednog«. Ovo drugo je prodor u mogućnosti bîtka koje znači razbijanje monolita. »Zatvorenost« i »otvorenost« kreću se u vijugama vrtuljka koji liči na »ringl-šipk«: uvučenost u krivulju pretpostavlja ili kružnicu »vjekočnog vracanja istog« (reprodukciiju sovjetskog modela socijalizma) ili otkinuće iz ove krivulje i centripetalno otisnuće u ono »novo«.

Tito se opredijelio za ovu potonju alternativu. I on je mogao, kao ličnost, poput nekih njegovih tadašnjih savremenika, da do granica beskonačne intelektualne i političke dosade svoje životno djelo stavi u službu tekuće ideološke vrpcie i da završi u otpadnom sabiralištu njenih nusprodukata. Ali, zapitanost o smislu »konačnog uma«, koji pokušava da s ubitacim intenzitetom zrači iz jednog centra, bila je presudna. Da li je taj »um« predestinacija sudsbine čovečanstva ili spolja nametnuta represija »apsolutnog znanja«? Dvoumljenju nije bilo mesta. Trebalo je poći od izvorne Marksove misli, ne posredno oslonjene na Hegelovu filozofiju, da je »um« uvijek bio prisutan u povijesti, mada ne uvijek u umstvenom obliku. Staljin je bio par excellence uzor ovog »neumstvenog uma« koji je, u pogledu čisto tehničkih učinaka, ponekad postizao velike rezultate u smislu »proizvodnje materijalnog« (pokazatelja ekonomskih uspjeha), ali isto tako negativna dostignuća u pravcu »humanog« kao osnovne sadržine postuliranog bîtka novog vremena. U kontekstu onog već kazanog, u staljinističkom upregnuću tehnika je pokazala antihumanističko naličje koje nije fatalno primjereno njenom biću: angažirana u ljudske svrhe, tehnika je svakako

osnovni činilac napretka i humanizma koji zahtijeva drugačiji poredak odnosa od onog staljinističkog.

Upravo je na ovim pretpostavkama Titova oporba staljinizmu stekla svoju bivstvenu utemeljenost. Ona je »volji« nadredila »umstvenost spoznaje«. Volja može htjeti biće šta, ali umna spoznaja samo ono što je moguće. Kad-tad, volju slamaju granice postojecig. Međutim, te iste granice otvaraju se kao međe slobode pred usredstvenošću energije koja razumijeva njihov umutarnji ključ. Taj ključ bila je 1948. godina, čija se epohalna višezačnost vrlo uspješno verificira i u našem današnjem historijskom trenutku. Titova sukobljenost s »gvozdenim monolitom« nije bila ništa drugo do razaranje »zgusnutog bitka« Kominterne i kasnijeg Informacionog biroa. Svaki od ovih oblika organizacija imao je težnju da bude »subjektivni odraz objektivne stvarnosti« ili, oredjenje kazano, »um« koji je, po svojim ambicioznim zamislima, trebalo da neopozivo zavladava svijetom. Titova opredjeljenja su bila katalizator ovakvih težnji: historijski bitak je otvoreni i iz tog razloga budućnost mora da progovori ne otuđenom voljom centra apsolutnog znanja, nego sposobnošću da osobenost vlastite revolucionarne sudbine rastvori u kontinuirani niz »po-sebi-nastajućih-situacija«. Ovo »po-sebi-nastajuće« jeste logika povijesti koja se, po načelu slobode, suprostavlja primudi »volje i sile«. Jugoslovenska 1948. godina na ovoj je osnovi postigla svoju supstancijalnu težinu — volontaričkom »hooću iz jednog centra« ona je pretpostavila izvorno-revolucionarno »znam«. Volja je, kao oholost jedne iracionalnosti u pohodu na povijest, pokrenula pred »znanjem« kao supstancijalnošću. Sudarile su se uloge dvaju ličnosti: jedna od njih je bila oličenje voluntarizma, druga — revolucionarnog humanizma. Prva je svijet nastajućeg doživljavala kao ambijent univerzalno nastupajuće tehnike, druga kao povijesnu sredinu u kojoj se klasični mehanizmi primude rastvaraju u sustav samoupravljanja.

Na Titovo životnoj stazi sukob sa staljinom biće presudan i iz drugog razloga koji je izuzetnom pažnjom razmatra gotovo sva moderna politička nauka. Ova znanost, naime, danas posebno zanimanje pokazuje za pojam »harizme«, termin koji široj čitalačkoj publici možda nije dovoljno poznat, ali bez koga bi bilo teško govoriti na odgovarajući način o političkoj problematiči modernog vremena. O tome smo nešto već nagovijestili u pokušaju da učinimo razliku između »moralnog« i »reprezivnog« autoriteta, a sada o tome treba nešto više kazati.

Riječ harizma izvorno je potekla iz starogrčke terminologije i ima dva pojmovna određenja: vođa određenog pokreta može biti legimiran u svojoj misiji ili božanskim ili svjetovnom promisli koja rukovodi njegovom mišlju i akcijom. Božanska promisao protkana je u pojavi proraka, a ona svjetovna — u figuri velikih historijskih ličnosti. Harizma je, zapravo »okrunjenje« koje vrši sama povijest u činu davanja svog konačnog »laureata«. Ali, daljnje je nezaobilazno pitanje — po kome osnovu?

Evo još jednog momenta po kome se ličnosti Lenjina i Tita, na jednoj strani, i ličnosti Staljina i nekih drugih osoba, na drugoj strani, temeljno razilaze. Svjetovna harizma, kao paralela dvama već pomenutim vrstama autoriteta, može biti zasnovana na dva ishodišta: moralnom i autoritarnom. Stoga je i harizma bitno dvoznačna: njenu moralnu potku čini uvjerenje da bismo s povijesnom ličnošću, koja je u žici povijesnog zbivanja, uvijek postupali kao ona sâma (pogotovo u kriznim trenucima), zbog čega je identitet s njom zasnovan na moralnoj vezanosti i najdubljem ubjedjenju da njen odluci predhodi realna

spozajna mogućeg, a ne proizvoljnost koja može da ima kratkotrajne učinke, ali s ne-sagledivim budućim posljedicama.

»Autoritarna harizma« ima bîtno drugačije polazište i tipična je upravo za staljinam, kao što je pojmovno identična s »moralnom heteronomijom«. Njeno je istodište strah od izvanske političke moći, te se i ona sâma mora iskazati kroz običje etičke hipokrizije: vodeća ličnost cijeni se u psihozi opste bojaznosti za vlastiti udes, ali, kada bi postojala drugačija mogućnost, onda bi se postupalo i po drugačijoj maksimi. Opredjeljenje ove vrste je licemerno stoga što fanatično ispoljavana spoljna vjera u autoritet vremenom počinju da nailaze na razdiruću umutarnju nevjericu koja se na kraju izražava u tihom pomirenju sa sudbinom i pasivnim prilhvatanjem neizvjesnosti kao jedinog posuvraćenog načina egzistiranja. Javno, Staljin je »sve«. Privatno, on je »ništa«. U ovom raskolu razvija se i »zbunjena svijest«. Javnom kultu i egzaltaciji odgovara privatni nespokoj, a ovaj vrlo brzo prerasta u različite manifestacije zabrinutosti, koje svoje dalje preobražaje doživljavaju u socijalnoj patologiji. Krajnji je ishod očaj. Raspetom neznanju o pravom stanju stvari i razaračujoćim dilemi o »vjeri ili »nevjeri« u vodnu ličnost, kao razrješenje pojavljuje se »naknadna samosvijest« istini: Staljinov »uzlet ka nebue u vrijeme njegovog života završava se u njegovom posmrtnom »putu ka zemlji«, u vidu ritualnog kažnjavanja njegovog mrtvog tijela od strane onih čija im zakašnjava svijest nije dozvolila da shvate značaj Titove poruke iz 1948. godine.

I obratno: »moralna harizma« učinila je od Lenjina besmrtnu ličnost, zbog čega nitko ozbiljan danas ne može govoriti o »Lenjinovom kultu«, već o etičkom i političkom uvažavanju koje potiče iz individualne autonomije. Upravo smo zato bili iznenadeni kada su prije nekoliko godina neki zagovornici »nove ljevice« htjeli da jednostrano poistovjetje Lenjina, Staljina i Tita, govoreći, kad je riječ o Staljinu i Titu, samo o različitim intenzitetima »dvaju gigantskih harizmi«, ali ne i o njihovom bitnom povijesnom nepodudaranju.

Preko 1948. i rezolutnog Titovog »ne« svim težnjama ka zatvaranju horizonta revolucije, »gvozdeni monolitizam« našao se u pritičnjenoj situaciji vlastitog grčenja. »Grčenje« je još više zabilježeno tadašnju »sabijenost historijskog bitka«. Pomenimo poznatu filosofsku izreku: fizika se je opružala ka metafizici. Nije u pitanju puka igra riječi. Revolucija, kao što je jugoslovenska, na vlastitom je iskustvu doživela taj prijelaz: ono »fizikalno« iskazalo se kao pritisak koji je svojim masivnošću trebalo da priguši (bolje kazano — da uguši) »samostalno kretanje čestica«. Fizika, kao »prirodnost«, stupala je u metafiziku kao »nad-prirodnost«, jer se nametana volja upravo tako htjela da predstavi — kao krajnji tvorac svega postojecig, u čiju se providjenost ne smije sumnjati, osim ako se unaprijed predodredilo da se bude dobrovoljnom žrtvom. Preciznije kazano — historija se počela iskazivati u svojoj fizikalnoj ukrećenosti kao masa koja, već svojom gustinom i kvantificiranim relacijama, hoće da egzistencijalno uništi ono što joj se učinilo kao sopstvena »anti-materija«. Dešava se preobrat u toku koga bi trebalo, govoreći terminologijom klasične filozofije, da se odigra pobjeda »fizisa« (krute materijalnosti) nad supitnošću »nusa«, odnosno »logosa« (povjedna umna u njihovom najširem značenju).

Godina 1948. ne može se posmatrati u drugačijem određenju. Ona je »logos samostalnosti« konfrontirala »fizisu monolitnosti, na isti način kao i »um budućeg« naspram »sirovosti tadašnjeg« i »snagu uma koji caruje« fizikalnoj moći koja »klade valja«.

Vratimo se još jednom prethodnim kategorijama. Stvarna se istina historijskog bitka, i prema Hegelu i prema Marksu, iskaže nakon što se stanoviti čin povijesnog

gibanja zatvorio, da bi se o njemu moglo ozbiljno promisliti u perspektivi »tokova dugoga trajanja«. I opet smo, u tom aktu promišljavanja, u drastičnom sukobu »aktuelne svijestis« s »naknadnom samosvješću«. To su samo drugačiji termini za iste oznake »fizikalnog pritiska« i »epohalnog rasterećenja«. Titova ličnost je u više nego deceñiskom rasponu bila izložena prelazu ovih prividno apstraktnih kategorija u surovu egzistencijalnu presiju koja je za svoj svečani promemorijal trebalo da ima praksu terorizma i najprizemniji sloj zavjereništva i atentatorstva, a koja je vremenom, u pomamstvu histerije zbog neuspjeha, preduzela pohod protiv svega onoga što se lakejski predstavljalo kao njen »najvjerniji dio« i protutnjala srednjom i istočnom Evropom poput mitskog strašila u vremenu između 1948. i 1953. godine. »Fizikalni pritisak« nad Titom i KPJ bio je sveopšti. Ko je tada, kada se radilo o »prijelomu u zgodu svijeta«, podržao duboku bivstvenu poruku o nužnosti razaranja »metafizike« gvozdenog monolita i o neophodnosti puta k »vlastitoj izvjesnosti« — sopstvenom modelu socijalizma? Niko. Aktuelna svijest je surovo pritiskala mogućnosti »naknadne samosvijesti«. Biti »titista« značilo je isto što i biti »anti-krist«. Svjetovnost se iznova pomiješala s religioznošću. Veo otužnosti povlači se nad našim savremenimstvom kad se u njegovom sjećanju probudi činjenica da je u relativnom kratkom tridesetljeću (1948—1977) zabilježeno toliko zabluda u Titovom otporu staljinizmu, koliko i naknadnih spoznaja o njegovom istinskom smislu. Usamljenik ili inaugurator novog? Zablude su bile dugovječnije, spoznaje su skorije. No, bez obzira na ovu »harmoniku vremena«, čije su intonacije od različitih garnitura svirane na različitim muzičkim skalamama, istina o Titovom opredjeljenju protiv staljinizma danas postaje i istinom u dobu u kome živimo. Između ostalog i zato što je znalački dvojila bit staljinizma od izvorne biti sovjetske, koja je povijesno oblikovana Lenjinovim životnim djelom i mišlju. Nije Lenjin, provejava kroz Titov životni opus, poudio Staljinu, niti se po Staljinu može prosvuditi suština onog što je Lenjin započeo. Svaki je sistem upućen na alternative onoga svoga »unutarnje mogućeg« i upravo je zato izabrana alternativa odgovorna za svoje spoljne realizacije. Kolebanja između izabranih alternativa mogu imati široki raspon. Ali, odlučuje izbor. Jer, onaj ko pobiđedi u napetosti konkurenčije, kroz praksu opredmećivanja svog projekta, istovremeno definira i nastajuću stvarnost i sve njene kategorije. Odgovornost postaje ne samo etička, nego i ontološka: humanističkoj ideologiji trebalo bi da odgovara i humanitet realiteti, ali je pogodnom definicijom i najneljudskiju praksu moguće predstaviti u naj-humanijem svjetlu (hipokrizijski ideoleski mentalitet).

Tito je to 1948. godine među prvima (ako ne i prvi) epohalno pojedio. Staljinizmu se moralno oduprijeti po svaku cijenu, jer je iz cijeline njegovog opstojanja neprestano izbjajala nezadrživa i otužna spoznaja da on nije ništa drugo do zloupotreba zakonitosti historijskog kretanja, u prvom redu onog što je Lenjin svojim angažmanom nudio kao »prevrat u biću povijesti«, i da stoga i njegova ideologija, koja se ne-zamrsivo zaplela u spiralu različitih »apsoluta« i »konačnosti«, može da bude samo racionalno isplanirana i na tekuću političku vrpcu stavljena izopačena svijest. Zlurada predviđanja mnogih zapadnih političkih kru-gova (mada ne treba izostaviti i mnoga tadašnja imena u nauci, umjetnosti i literaturi) da je staljinizam definitivno progutao supstancu socijalizma i da ubuduće može preživljavati samo saturnovskim proždranjem te svoje sopstvene supstance, izvjetri la su u očekivanju sterilnog trijumfa »slobodnog svijeta« nad onim »iza željezne zavjese«. Godine 1937. Tito je bio »ante portas historiae«, a 1948. on neozivivo ulazi »inter-

muros« u njene građevine, čijoj će arhitektonici do danas dati doprinos kao jedan od njenih glavnih vajara.

Taj ulazak bio je na jednoj strani praćen zlokobnom šutnjom koja se, nakon prvog trenutka zbumjenosti i zaprepašćenosti — da se neko pored »velikod hajzajina« uopšte usudio na izazov samostalnog nastupa — rasprsnula u infernalni vatromet kampanje što će svojim dijaboličnim bljeskom da zaslijepi osjetila čitavog tadašnjeg komunističkog pokreta. Na drugoj strani, otvoreno se izrazila skepsa — ponekad dobro-namjerna, ponekad proračunski »rastegljiva« — kako bi se mogao naći alibi za svaku buduću situaciju — da je riječ o »romantičaru«, »usamljenom vitezu poslednje nade«, »bojovniku« i »zatočniku izgubljene revolucije koja mora biti progutana«. U trenučima napetosti (mogućnost izbjeganja novogata, zatim nastupanje hladnoratovske atmosfere, prijetnja Jugoslaviji istočnoevropskom okupacijom i slično) činilo se da i samoj epohi staje dah, jer su sva očekivanja ka racionalnom razrješenju izgledala utopisksa.

Titovo nastupanje »inter muros Historiae«, međutim, još jednom je potvrdilo-bivstvenu utemeljenost njegove izabrane alternativne identitet između »povijesnog« i »Ja-stvenog«, između bica historije i bica lichenosti, bližio se najužoj tački konvergencije. »Gromada gvozdenog monolita«, na žalost, nije mislila tako. Fizikalno zbijanje oko njegovog jezgra nikad nije bilo tako gusto. Apsolut volje čovjeka, koji je svoju životnu mizantropiju uvijek nastojao da mistificira kao borbu »sovjetskog humanizma« protiv kontrarevolucije u samom SSSR-u i međunarodnom komunističkom pokretu, bio je iznova pretvoren u posuvraćenu logiku terora. Njegov drugi talas (1949—1953), nakon onog prvog (1934—1940), zapljušuo je sve partie i otvorio arenu nekontrolirane iracionalnosti. »Um u neumstvenom obliku« htio je da svoju povijesnu legitimaciju stekne na slučaju »titozma«. On ju je potražio i u prvom poretku. Ono iracionalno trebalo je prevesti u formalno-pravnö. Teror, na taj način, postaje zakonit, a »apsolutni um« stječe šansu da kroz formalno-juridičku proceduru (čiji je najviši izraz »teorija priznavanja« A. Višinskog — »priznanje je sve, materijalna istina samo smicalica buržoasih advokata«) taj teror proglaši najvišim stupnjem humanizma. Na ovoj osnovi pravni poredak svakog »heretika« (u ovom razdoblju od 1949. do 1953. u prvom redu onog »titističkog«) stavlja u situaciju bez izlaza (aporijs), tipičnu za nekadašnju srednjovjekovnu proceduru inkvizicionog (a ne kontradiktornog) postupka: ako »prizna« — »davo je istjeran iz njega, ali ga treba uništiti zajedno s davolom«, ako »ne prizna« — »nije odolio iskušenjima davola koji je još u njemu i zato ih upravo treba obobjati zatrijebiti. Šanse za spasenje nema. »Volja« i pravni poredak postaju »jedno«, kroz inauguraciju skolastičke logike, po čijim je formalnim zakonima moguće dokazati da je »sve po pravu i da »ništa nije po pravu« — zavisno od vladajućeg političkog rasploženja. Po tim se osnovama struktura teološkog uma gotovo nije razlikovala od strukture proleterskoguma u onoj njenoj verziji u kojoj je Staljin nastojao da je ovjekovječi. »Um-volja-pravo-proces-uništene-sadističko uživanje u trijumu« — u ovom bi se ontološko-političkom i etičkom petočlanu mogla izraziti bit zgrušanog otpora »gvozdenog monolitizma« »herezi« jugoslovenskih komunista i Tita kao povijesne ličnosti.

No, bez obzira na sve ove juridičko-skolastičke egzhibicije staljinizma i njegova nastojanja da svoju providicijalnu promisao o mesijanskoj ulozi istočnoevropskog socijalizma legalizira posredstvom terora, historija je pokazala da se, ipak, po nečem razlikuje od fizike — u najmanju ruku po

negativnom učinku koji proizvodi sila, ali kojijenjava u onoj mjeri u kojoj oproba sili, poput »povijesne krtice« (Hegel), rovi podzemne hodnike i priprema propast reprezivnih sistema. Nju ponekad prizeljkuju i prividno najvatrenje sistemske pristalice: očaj i nada spajaju se u sadističko — mazohistički osjećaj žrtve koja se u vrijeme opstojnosti sistema trpko podnosi s uvjerenjem da je pridonijeta na oltaru »viših ciljeva«, a nakon njegovog raspada s gorkim osjećanjem promašenosti i buđenja ogrećenog resantimanu prema »voljenom vodi«. Titov put u tome je pogledu bio anticipatorski: kritika staljinizma i uvođenje jugoslovenskog društva u historijsku realizaciju biti vlastite revolucije odigrali su se »ante mortem« Staljina, a ne »post mortem«. »Izazovna svijest« predhodila je »naknadnoj svijesti«, »kritički zanos izvorne revolucije« njenoj kritici kao »renegatskoj«, uz sva docnja priznanja takvih »kritičara« da je Titovo djelo otvorilo spoznaje koje su daleko nadmašale tadašnje saznanje horizonte komunističkog pokreta. Titov odnos prema staljinizmu nije bio »ritualno kažnjavanje mrtvaca«; možda bi se najpričišnije moglo kazati da je bio »sažreli egzistencijski izazov« živom »deus mundanus« čija su ideološka »prosvjetljenja« već bila pretvorena u kategoričke imperativne mišljenja i postupanja milionskih masa, u prenapeti trans duše i tijela u njihovim poistovjećivanjima s »Vodom« i u podsvjesno očekivanje razrješenja bivstvene mučnine koje je identično s »oprostom grijeha« i pasivnim odnosom prema »thanatosu« — smrti kao »kraju krajeva« (drastičan je primjer tome odbijanje jednog dijela sovjetskih komunista da prihvate amnestiju poslije Staljinske smrti, smatrajući da su oni doista grijehi koji »svi krž grijeha« treba da nose do kraja, te ih je gotovo na silu trebalo izbacivati iz zatvora).

Titovo stupanje »inter muros Historiae« u temelju je razbilje ovo sekulariziranu mistiku. Pretpostavke ove destrukcije i danas su toliko aktuelne da ih ne može zaobići nijedan napredni politički pokret, te je njihovu logiku teorijski moguće iskazati s istom onom jasnoćom s kojom se ona iskazala kao povijesna praksa:

— Staljinizam nema u sebi ničega van historijskog što bi ga nadredilo dosadašnjoj historiji, kao njen krajnji smisao;

— Nasilje nad historijom ne može biti poistovjećeno s njenom unutrašnjom težnjom ka slobodi;

— Na tim osnovama, svaka revolucija ima pravo na svoju samostalnu alternativu i izgradnju socijalizma unutar određenog društva;

— Svaki komunistički pokret mora da razvija onaku svijest o svojoj stvarnosti koja će unaprijed odbaciti intervenciju stranih ideoologija i, isto tako, upotrebo same o sebi razvijati kritičku samosvijest;

— »Gvozdeni monolit« nije ništa drugo do proizvod umišljene svijesti da je u njegovim okvirima istorija konačno završena i da svekoliko buduće zbivanje mora da bude samo reprodukcija zamisli jedinstvenog, ali apsolutno otuđenog centra;

— Zbog svega toga, jugoslovenska revolucija odbacuje univerzalne obrasce i perspektivu jugoslovenskog socijalizma sagledava isključivo u horizontu samoupravljanja.

Eto, to su, po našem mišljenju, bile pretpostavke na osnovu kojih je Titova ličnost stupila u historiju i koja je otvorila, u poistovjećenju s njom, ontološke perspektive jugoslavenske revolucije.

Ali, put ličnosti nije bio završen. Pred njom je tek stajalo razrješenje osnovnog pitanja — »zatvorena« ili »otvorena« samostalna revolucija?

* Napomena redakcije: Ovo je drugi deo teksta Ličnost i Historija čije smo objavljanje počeli u prošlom broju.

dve pesme

mišo avdalović

ZEMLJOTRES

U kupatilu sam

k a p i
k a p i
k a p i
a
p
i
p
a
k
Na bjelini
lakiranim limu

Uz krsta
Na koljena

k a p i
k a p i
k a p i
a
p
i
p
a
k
ove

Milion godina
do mene putuju I donose mi
miris isprane srži reptila
Močni putujući hor
njihovih supljih kostiju
traži dirigenta
U pazuhu zemlje

Sest stotina stopa iznad mora
Šest hiljada stopa od mora
Uzbudljivo je
oprutiti se
u kadi
i gledati Kako
od izgubljenog tvoga
samopouzdanja
zamlja drrrrhtttt

LIVNICA ORDINACIJA

U kalupima
začešljavam gvozdene pretke
Nadgledam njihove šume
za lov i ljubav

Pretapam im okamenjena srca
u mostove
ptice u lokomotive
zvijeri u noževe
za rezanje hljeba

Imam tvrde dlanove
i nježnu pigmentaciju kože
S jutra kad ulazim
u svoju ordinaciju
mrk i nag do pojasa
s ljubavlju se dajem
nijemim pacijentima
i čitav prerastam
u veliko plućno krilo

Kad se pošteno ismijem
na mudrolijie
da se bez velikih riječi
ne može voljeti svoja zemlja
pljunem u šake
i bacim se na posao